

HUDUDLARDA BOJXONA VA SOLIQ IMTIYOZLARINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI (XORAZM VILOYATI MISOLIDA)

Olimjanov Sayyodbek Shuxrat o'g'li

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xorazm viloyati misolida hududlarda taqdim etilayotgan bojxona va soliq imtiyozlarining samaradorligi tahlil qilingan. Investitsion muhitni yaxshilash, kichik biznes va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash hamda yangi ish o'rinlarini yaratishda imtiyozlarning tutgan o'rni ochib berilgan. Shu bilan birga, mavjud muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish va imtiyozlardan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha aniq taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari hududiy iqtisodiy siyosat samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: Xorazm viloyati, bojxona imtiyozlari, soliq imtiyozlari, investitsiya muhiti, tadbirkorlik, iqtisodiy rivojlanish, hududiy siyosat, samaradorlik.

Abstract. This article analyzes the effectiveness of customs and tax incentives provided in the regions, using the Khorezm region as a case study. It highlights the role of these incentives in improving the investment climate, supporting small businesses and entrepreneurship, and creating new job opportunities. The study also examines existing challenges and proposes specific recommendations for increasing the efficiency of incentive utilization. The research findings can contribute to enhancing the effectiveness of regional economic policy.

Keywords: Khorezm region, customs incentives, tax incentives, investment climate, entrepreneurship, economic development, regional policy, efficiency.

KIRISH

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlik muhitini yaxshilash, xorijiy va mahalliy investitsiyalarni keng jalb etish, hududlar iqtisodiy salohiyatidan to'liq foydalanish hamda milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Shu nuqtai nazardan, hududlarda bojxona va soliq sohalaridagi imtiyozlar tizimi muhim iqtisodiy instrument sifatida xizmat qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 8 apreldagi PF-101-sonli "Iqtisodiyot tarmoqlari va hududlarni jadal rivojlantirishga qaratilgan davlat soliq siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida soliq imtiyozlarini maqsadli va samarali taqdim etish, ularning iqtisodiy natijadorligini oshirish vazifasi belgilab berilgan. Shuningdek, **O'zbekiston Respublikasining Soliq

kodeksi (2020 yilgi yangi tahriri)**da belgilangan tartib va shartlar asosida tadbirkorlik subyektlariga bir qator soliq imtiyozlari nazarda tutilgan bo'lib, ularni hududiy rivojlanish nuqtai nazaridan tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 20 avgustdagi PQ-4422-sonli qaroriga muvofiq, erkin iqtisodiy zonalar, kichik sanoat zonolari hamda yangi tashkil etilgan texnoparklarda faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlariga bojxona va soliq imtiyozlari taqdim etilishi belgilangan. Xususan, import boji, qo'shilgan qiymat solig'i, foyda solig'i va mol-mulk solig'i kabi turdagi imtiyozlar, birinchi navbatda, mahalliy ishlab chiqarishni rag'batlantirish va raqobatbardosh mahsulotlar yaratishga xizmat qilmoqda.

Xorazm viloyati misolida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, taqdim etilayotgan imtiyozlar hududdagi investitsiyaviy faollik, ishlab chiqarish hajmi va ish o'rinlari soniga ijobiy ta'sir ko'rsatgan bo'lsa-da, ulardan samarali va maqsadli foydalanish darajasi hali yetarli emas. Ayrim hollarda imtiyozlarni taqsimlashda shaffoflikning yetishmasligi, nazorat mexanizmlarining kamligi hamda tadbirkorlik subyektlari o'rtasida xabardorlikning pastligi aniqlangan.

Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada bojxona va soliq imtiyozlarining Xorazm viloyatidagi amaliy natijalari o'rganiladi, muammolar tahlil qilinadi va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ilgari suriladi. Tadqiqot natijalari orqali imtiyozlar tizimini yanada samarali tashkil etish, hududiy iqtisodiy siyosatni takomillashtirish hamda mahalliy tadbirkorlik muhitini kuchaytirish imkoniyatlari ochib beriladi.

Bojxona va soliq imtiyozlari davlat tomonidan iqtisodiy faoliyatni rag'batlantirishda eng muhim vositalardan biri hisoblanadi. Ular orqali hukumat investitsiya muhitini yaxshilash, ishlab chiqarish hajmini oshirish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash hamda hududiy iqtisodiy tengsizlikni kamaytirishga erishishni ko'zlaydi. Mazkur imtiyozlar odatda soliqdan ozod qilish, stavkalarni pasaytirish yoki to'lov muddatlarini kechiktirish shaklida taqdim etiladi. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi (2020 yil) va "Erkin iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi Qonun asosida bu imtiyozlar aniq mezonlar asosida huquqiy jihatdan mustahkamlangan.

Xorazm viloyatida so'nggi yillarda ushbu imtiyozlar asosida iqtisodiy faollikni oshirish yo'lida qator chora-tadbirlar amalga oshirildi. Jumladan, Urganch erkin iqtisodiy zonasida faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlariga foyda solig'i, mol-mulk solig'i va yer solig'idan 3 yildan 10 yilgacha ozod qilish bo'yicha imtiyozlar belgilangan. Shuningdek, yoshlar va innovatsion startaplar uchun foyda solig'idan vaqtinchalik ozod etish mexanizmlari joriy qilingan. Bundan tashqari, ishlab chiqarish uskunalari va texnologik jihozlarni olib kirishda bojxona boji va qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilish amaliyoti ham keng qo'llanmoqda.

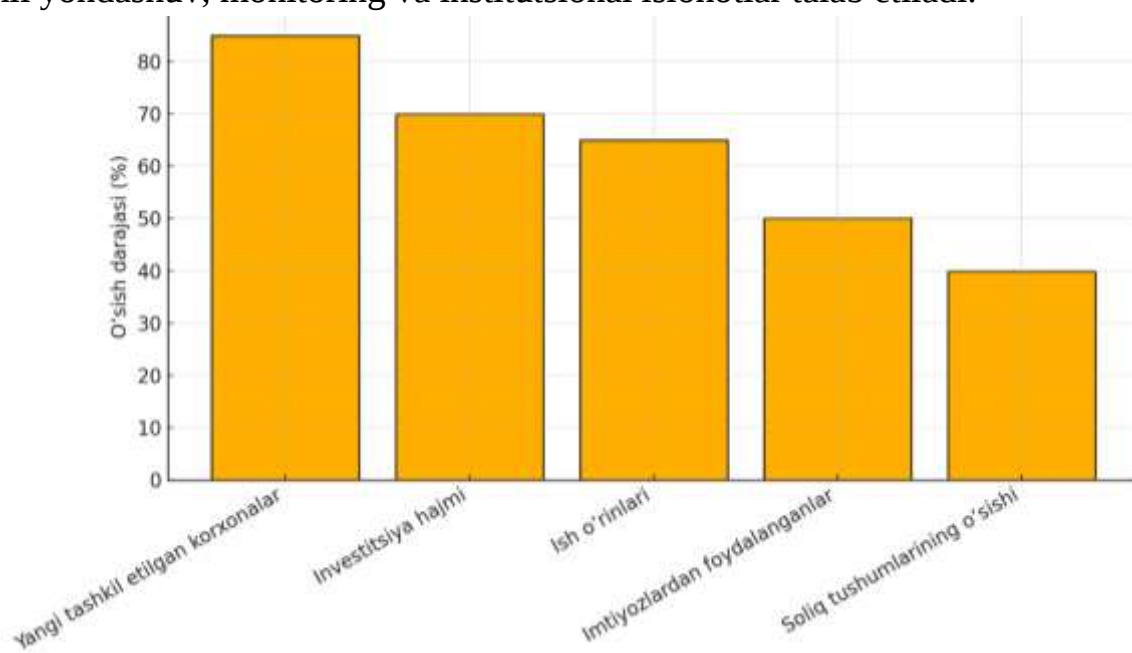
Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatmoqdaki, Xorazm viloyatida so'nggi 5 yil ichida ro'yxatga olingan tadbirkorlik subyektlari soni qariyb 1.8 baravarga oshgan. Bu

esa imtiyozlarning investitsion faollikka ijobiy ta'sirini anglatadi. Shu bilan birga, sanoat hajmining oshishi, yangi ish o'rinlarining yaratilishi ham ushbu imtiyozlar tizimi bilan bevosita bog'liqdir.

Shu bilan birga, amaldagi tizimda ayrim muammo va kamchiliklar ham mavjud. Eng avvalo, imtiyozlarning taqsimoti va nazorati bilan bog'liq shaffoflik masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Imtiyozlar berilishida ayrim subyektlarga nisbatan asossiz afzalliklar yaratilgan holatlar kuzatilgan. Shuningdek, tadbirkorlarning imtiyozlar haqida yetarli xabardor emasligi, ularning huquqiy savodxonlik darajasining pastligi ham samaradorlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Yana bir muhim muammo – bu imtiyozlarning iqtisodiy natijalarini baholovchi aniq indikatorlar va monitoring mexanizmlarining yo'qligidir. Bu esa ularni tahlil qilish va tarmoq siyosatini optimallashtirishni qiyinlashtiradi.

Bunday holatlarni bartaraf etish uchun bir necha amaliy takliflarni ilgari surish mumkin. Eng avvalo, imtiyozlar haqida to'liq va yangilanadigan ma'lumotlarni taqdim etuvchi yagona axborot portalini yaratish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu barcha subyektlar uchun teng imkoniyatlar yaratadi. Ikkinchidan, har bir hudud uchun alohida soliq strategiyasini ishlab chiqish va imtiyozlarni aniqlangan iqtisodiy ko'rsatkichlarga bog'lash zarur. Uchinchidan, imtiyozlar samaradorligini baholash uchun yillik monitoring tizimi joriy etilishi, natijalar asosida siyosatga tuzatishlar kiritilishi kerak. Bundan tashqari, bojxona jarayonlarini raqamlashtirish, "bir darcha" tamoyilini to'liq joriy etish, shuningdek, mahalliy tadbirkorlar uchun trening va seminarlar tashkil etish orqali ularning xabardorlik darajasini oshirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, Xorazm viloyatida joriy etilgan bojxona va soliq imtiyozlari sezilarli natijalar bermoqda, biroq ularning samaradorligini oshirish uchun tizimli yondashuv, monitoring va institutsional islohotlar talab etiladi.

1 rasm. Xorazm viloyatida bojxona va soliq imtiyozlarining ijobiy ta'siri

Yuqoridagi diagramma “Xorazm viloyatida bojxona va soliq imtiyozlarining ijobiy ta’siri” mavzusiga bag‘ishlangan bo‘lib, u quyidagi ko‘rsatkichlardagi shartli o‘rishni aks ettiradi:

- Yangi tashkil etilgan korxonalar: Imtiyozlar natijasida eng yuqori o‘rish kuzatilgan (85%).
- Investitsiya hajmi: Imtiyozlar investitsion faollikni kuchaytirdi (70%).
- Ish o‘rinlari: Ish bilan ta’minlashda ham ijobiy dinamikaga erishildi (65%).
- Imtiyozlardan foydalanganlar: Hali ham cheklangan darajada (50%).
- Soliq tushumlarining o‘rishi: Uzoq muddatli ta’sir sifatida salmoqli o‘rish (40%).

Diagramma soliq va bojxona imtiyozlarining iqtisodiy foydasini ko‘rsatish uchun qulay vizual vositadir. Agar xohlasangiz, interaktiv grafik, boshqa turdagi diagramma yoki hujjatga qo‘shish uchun eksport fayli ham tayyorlab bera olaman.

Ko‘plab rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar hududiy iqtisodiyotni rag‘batlantirish maqsadida soliq va bojxona imtiyozlarini qo‘llash orqali investitsiya jalb etish va iqtisodiy faollikni oshirishga erishgan. Quyida ayrim mamlakatlar misolida samarali tajribalar ko‘rib chiqiladi:

1. Xitoy (China) – Erkin iqtisodiy zonalar modeli

Xitoyda 1980-yillardan boshlab tashkil etilgan Shenzhen, Zhuhai va Xitoyning boshqa erkin iqtisodiy zonalar (SEZ) mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o‘ynadi. Bu zonalarda xorijiy investorlar uchun quyidagi imtiyozlar taqdim etildi:

- 5–10 yilgacha daromad solig‘idan ozod qilish;
- import bojidan butunlay ozod etish;
- valyuta nazoratining yumshatilgan tartibi;
- ishlab chiqarish texnologiyalarini olib kirishda boj va QQSdan ozod qilish.

Natijada Shenzhen shahri 30 yilda qishloq hududidan global texnologik markazga aylandi. Xitoy tajribasida imtiyozlar infratuzilma va boshqaruv islohotlari bilan qo‘shib olib borildi.

2. Polsha – Maxsus iqtisodiy zonalar (Special Economic Zones, SEZs)

Polshada 1994 yilda boshlangan SEZ dasturi orqali investorlar uchun 15 yilgacha bo‘lgan daromad solig‘i bo‘yicha imtiyozlar berildi. Dastur doirasida quyidagi jihatlar e’tiborga molik:

- Har bir zonaning o‘ziga xos ixtisoslashuvi mavjud (texnologik, avtomobilsozlik va boshqalar).
- Imtiyozlar zamonaviy infratuzilma va byurokratiyaning soddalashtirilgan shakli bilan uyg‘unlashtirilgan.

- 2021 yildan boshlab bu SEZlar “Poland Investment Zone” dasturi asosida butun mamlakatga kengaytirildi.

Polsha modeli Yevropa Ittifoqi doirasida eng samarali soliq rag‘batlantirish dasturlaridan biri sifatida e’tirof etiladi.

3. Turkiya – Erkin zonalar va texnoparklar

Turkiyada bojxona va soliq imtiyozlari asosan eksportga yo‘naltirilgan korxonalar uchun amal qiladi:

- Erkin zonalarda ishlab chiqarilgan mahsulotlar uchun daromad solig‘i nol stavkada;
- Uskuna, xomashyo va ehtiyot qismlar importi bojxona boji va QQSdan ozod qilingan;
- Ishchilarning ish haqi ustidan soliq olinmaydi (texnoparklar uchun).

Bu imtiyozlar Turkiyada eksport hajmini oshirishga, ayniqsa, sanoat klasterlarining rivojlanishiga zamin yaratdi.

4. Gruziya – Soddashtirilgan soliq tizimi

Gruziya soliq imtiyozlaridan ko‘ra, soddaligi bilan e’tiborni tortadi:

- “Estoniya modeli” asosida reinvestitsiyalangan foyda soliqdan ozod qilingan;
- Bojxona jarayonlari to‘liq raqamlashtirilgan va 24 soat ishlovchi postlar mavjud;
- Soliq to‘lovchilar uchun elektron xizmatlar joriy qilingan.

Gruziya tajribasi kichik davlatlarda soddalik va shaffoflik orqali investitsiyalarni jalb qilish mumkinligini isbotlaydi.

Xorijiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, bojxona va soliq imtiyozlarining samarali bo‘lishi uchun quyidagi omillar muhim:

- Imtiyozlar aniq maqsadlarga yo‘naltirilgan va vaqt jihatdan chegaralangan bo‘lishi kerak;
- Infratuzilma va yuridik muhit imtiyozlar bilan uyg‘unlashgan bo‘lishi lozim;
- Nazorat va monitoring mexanizmlari orqali suiiste’mol holatlarining oldi olinishi shart;
- Tadbirkorlar o‘rtasida xabardorlik va ishonch darajasi yuqori bo‘lishi zarur.

Ushbu tajribalar O‘zbekistonda, xususan Xorazm viloyatida imtiyozlarni yanada samarali tashkil etish uchun foydali asos bo‘la oladi.

XULOSA

Xorazm viloyatida so‘nggi yillarda amalga oshirilgan soliq va bojxona imtiyozlari iqtisodiy faollikni oshirish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va yangi investitsiyalarni jalb etish borasida ijobiy natijalar bermoqda. Imtiyozlar tufayli yangi

korxonalar soni oshdi, ishlab chiqarish hajmlari kengaydi va yangi ish o'rinlari yaratildi. Biroq mavjud muammolar – imtiyozlar taqsimotidagi shaffoflik yetishmovchiligi, infratuzilma kamchiliklari, imtiyozlar samaradorligini baholash mexanizmlarining yo'qligi hamda tadbirkorlar o'rtasidagi xabardorlik darajasining pastligi — ushbu tizimning to'liq potensialdan foydalanishiga to'sqinlik qilmoqda.

Xalqaro tajriba ham shuni ko'rsatadiki, bojxona va soliq imtiyozlarining ijobiy ta'siri faqatgina ularni adolatli, maqsadli va tizimli tarzda qo'llash orqali erishiladi. Shu bois imtiyozlar tizimini takomillashtirish, nazoratni kuchaytirish va ularning real iqtisodiy ta'sirini baholovchi tizimlarni joriy etish dolzarbdir.

Takliflar

1. Hududiy soliq va bojxona strategiyalarini ishlab chiqish – har bir viloyatning iqtisodiy salohiyati va ehtiyojlariga mos holda individual imtiyozlar tizimi joriy etilishi lozim.
2. Imtiyozlarning natijadorligini baholash tizimini yaratish – imtiyozlardan foydalangan korxonalarining soliq tushumlariga, investitsiyalarga va ish o'rinlariga ta'siri bo'yicha monitoring olib borilishi kerak.
3. Yagona raqamli platforma yaratish – imtiyozlar, ularga ariza topshirish, foydalanish tartibi va monitoring natijalarini aks ettiruvchi onlayn portal ishga tushirilishi zarur.
4. Hududiy infratuzilmani rivojlantirish – imtiyozlar bilan bir qatorda logistika, energiya ta'minoti va kadrlar masalasiga e'tibor kuchaytirilishi kerak.
5. Tadbirkorlar uchun doimiy seminar va treninglar tashkil etish – imtiyozlar haqida xabardorlikni oshirish va huquqiy savodxonlikni mustahkamlash maqsadida.
6. Xalqaro tajribalardan foydalangan holda mahalliy model ishlab chiqish – Xitoy, Polsha, Turkiya kabi mamlakatlar tajribasi asosida O'zbekistonga mos bo'lgan kompleks yondashuv joriy qilinishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi (yangi tahrir) – 2020 yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 8 apreldagi PF–101-sonli farmoni – “Iqtisodiyot tarmoqlari va hududlarni jadal rivojlantirishga qaratilgan davlat soliq siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 20 avgustdagi PQ–4422-sonli qarori – “Erkin iqtisodiy zonalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”.
4. “Erkin iqtisodiy zonalar to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni – 2020 yil.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi – Xorazm viloyatining 2023–2024 yillardagi iqtisodiy ko'rsatkichlari.
6. Xasanov A., Jo'rayev S. (2021). *Soliq va bojxona imtiyozlarining iqtisodiy samaradorligi*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.

7. Tursunov B. (2020). “Hududlarda investitsiya muhitini yaxshilashda soliq siyosatining o‘rni”. // *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar* ilmiy jurnali, №6.
8. Jorayev B. (2022). “Bojxona siyosati va erkin iqtisodiy zonalarining rivojlanishi”. // *Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti* ilmiy jurnali, №2.
9. UNCTAD (2021). *World Investment Report: International Production beyond the Pandemic*. Geneva.
10. OECD (2018). *Effective Tax Incentives for Development: A Policy Framework*. Paris.
11. Zhang, X. (2019). “The impact of tax incentives on regional growth: Evidence from Chinese SEZs”. // *Asian Economic Policy Review*, Vol. 14(1).
12. Ministry of Development Funds and Regional Policy of Poland (2021). *Polish Investment Zone Annual Report*. Warsaw.
13. Republic of Turkey Ministry of Trade (2020). *Free Zones in Turkey: Investor’s Guide*. Ankara.